Наталія Гоца

ВИВЧЕННЯ МОВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ҐЕНДЕРНИХ ТЕОРІЙ

Розглянуто основні параметри дослідження мови у ґендерному аспекті. Здійснено огляд базових теоретичних робіт, що стосуються ґендера у мові, проаналізовано домінантні підходи до проблеми ґендера в лінґвістиці, а також схарактеризовано основні напрямки у рамках лінґвістичних досліджень ґендерної проблематики.
Ключові слова: *ґендер, стать, ґендерна ідентичність, ґендерна лінґвістика, лінґвістична ґендерологія, феміністична лінґвістика, жіноче мовлення.*

Однією з вагомих причин дослідження ґендерних аспектів мови є загальна тенденція лінґвістичних наук до "вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація, зокрема людського чинника в мові" [1, с. 454].

Початковим етапом розвитку вчення про мову та ґендер як окрему ґалузь науки вважають 1970-ті роки. Хоча існують і більш ранні приклади того, що мовлення жінок вважали відхиленням від стандартних мовленнєвих практик. Та лише з 1970-х років науковці починають системно досліджувати взаємодію між мовою та ґендером [2, с. 1]. Цей період вважають "другою хвилею" Руху жінок. Саме мова стала об'єктом та основною метою Руху жінок у західних країнах [3, с. 10].

На сьогоднішні ґендерні дослідження займають одне з найважливіших місць у мовознавстві. Свої роботи цій проблематиці присвятили Д. Спендер (Dale Spender) [4], Дж. Коутс (Jennifer Coates) [5; 6], Дж. Корбетт (G. Corbett) [7], П. Екерт (Penelope Eckert) [8], С. МакКоннелл-Джинет (Sally McConnell-Ginet) [9], С. Ромен (S. Romaine) [10], Д. Таннен (Deborah Tannen) [11], Дж. Т. Вуд (Julia T. Wood) [12], О. Горошко [13-18], І. Кузнєцова [19-21], А. Мартинюк [22] та інші вчені, що вивчали лінґвістичні особливості мовлення жінок та досліджували основні відмінності від мовлення чоловіків.

У центрі ґендерних досліджень є культурні та соціальні чинники, що визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок [1, с. 21]. Ґендерна ідентичність конструюється у соціальній сфері та визначається соціокультурними чинниками [1, с. 32], тому може досліджуватися в контексті етнолінґвістики, когнітивної лінґвістики, соціолінґвістики та ін.

Дослідження мовлення чоловіків та жінок доводять, що існують певні відмінності між тим, як розмовляють і пишуть чоловіки, і тим, як це роблять жінки. Якщо зараз не зовсім коректно ґоворити про "ґендерлект", то доцільно враховувати особливості мовленнєвого стилю чоловіків і жінок [23, с. 201].

У межах ґендерних лінґвістичних досліджень функціонують два основні поняття – стать (sex) і ґендер (gender), що часто помилково вживаються синонімічно. Стать – це сукупність анатомо-фізіологічних ознак людини. Ґендер же трактується як "специфічний набір культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку чоловіків та жінок та їхні взаємовідносини" [1, с. 21]. У лінґвістиці ґендер розглядається як когнітивний феномен, що проявляється як у кліше, так і в особливостях мовленнєвої поведінки комунікантів [1, с. 22].

Сучасні лінґвістичні вчення спираються на дослідження як ґендера (соціального чинника), так і статі (біологічного чинника). Адже було проведено безліч досліджень, спрямованих на виявлення відмінностей у роботі мозку, що залежав би від біологічної статі. Проте науковці сперечаються про вплив на мовленнєву діяльність біологічних чинників. Серед таких заяв і положення про те, що жінки народжуються з кращими вербальними (мовленнєвими) можливостями, ніж чоловіки. Натомість, чоловіки від народження володіють ліпшими можливостями візуального та просторового сприймання [24; 2; 10].

Зазначають такі основні аспекти, що пояснюють відмінності у лінґвістичних функціях за допомогою біологічних чинників, а саме: 1) дівчата швидше, ніж хлопці, проходять стадії мовного розвитку; 2) дівчата рідше, ніж хлопці, страждають від порушень мовленнєвих функцій (заїкання, проблеми з читанням); 3) у дівчат не тільки ліва півкуля ґоловного мозку відповідає за мовленнєві функції. Жінки ліпше, ніж чоловіки, обробляють інформацію правою півкулею. Це означає, якщо ліва півкуля зазнає пошкодження, то у жінки буде менше, ніж у чоловіків, порушень у мовленні [10; 11].

Розглянемо поетапно розвиток ґендерних учень про мову та простежимо основні ідеї представників цього напрямку дослідження.

Ранні роботи, що торкалися проблеми взаємодії жінок, чоловіків та мови, керувалися ідеями "розбіжності статей". Вивчення цих відмінностей проводилися у межах європейських

© Наталія Гоца, 2013

лінґвістинчих традицій, враховуючи засади антропоцентризму. Дослідники звертали увагу переважно на фонологічні та лексико-граматичні особливості у мовленні. Більша частина цих робіт фокусувалася на відмінностях у вживанні жінками та чоловіками звуків та афіксів [8; 24; 25].

Однією із перших, хто заявив про відмінності у чоловічому та жіночому мовленні, стала представниця ґендерної лінґвістики Робін Лакофф та її книжка "Мова та місце жінки" (Language and Woman's Place) (1975 р.). Робін Лакофф стала першим науковцем, яка присвятила монографію вивченню мови та ґендера. У своїй праці вона наголошувала на мовному антропоцентризмі, намагалася показати основні розбіжності у мовленні чоловіків та жінок, а також підняла питання про "несексистську" мову [3, с. 13]. Робін Лакофф стверджувала, що марґінальність та безправ'я жінок відображено у мовленні як чоловіків, так і жінок [26, с. 3].

Наступним етапом розвитку цієї проблематики у мовознавстві є праця Дейл Спендер "Мова, яку створили чоловіки" (Man Made Language), що вийшла в 1980 р. у Великій Британії. У цій книзі авторка підтримала ідею Робін Лакофф про сексизм, що існує в англійській мові, а також наголошувала на ґендерних відмінностях у мові. Дейл Спендер акцентувала на тому, що завдяки своїй владі у минулому чоловікам вдалося впровадити сексизм у мову для того, щоб ще раз ствердити та зміцнити свою перевагу в суспільстві [27].

Саме у 70-х роках XX століття виник новий напрям у мовознавстві – ґендерна лінґвістика (лінґвістична ґендерологія). Основною ідеєю цієї течії було дослідити та довести, що мова відображає світ із позиції чоловіків, що розцінюється як норма. А все жіноче, зокрема і мовлення, як відхилення від неї.

Дослідження ґендера на сучасному етапі здійснюються і в межах феміністської лінґвістики. Спочатку феміністичні вчення зосереджувалися на мові як на абстрактній системі, що включає відмінності, які б характеризували жінок більш позитивно. Хоча невдовзі представники феміністської лінґвістики почали цікавитися природнім використанням мови між чоловіками та жінками [3, с. 13]. Тобто, на відміну від представниць ґендерної лінґвістики, предметом їхнього дослідження є основні мовні аспекти зображення чоловіків та жінок. Основна мета прихильників феміністської лінґвістики – довести, як за допомогою мовлення виражаються основні риси обох статей та які відмінності при цьому існують.

Отже, характерною рисою цього напрямку є виявлення та аналіз основних відмінностей, що існують у мовленні чоловіків та жінок. Адже практично будь-яка ґалузь лінґвістики може розглядатися, враховуючи позиції ґендерних досліджень.

Саме представниці феміністської лінґвістики, завдяки дослідженню презентації статей у мові, звернули увагу на сексизм, тобто орієнтацію, яка дискримінує одну стать, а іншу робить домінантною. Мовний сексизм перебуває на одному рівні з расовою дискримінацією. Цей факт дає змогу розглядати ґендерні, расові та етнічні особливості на одному рівні та вважати їх важливими складниками афро-американської жіночої літератури.

Зазначимо, що ґендерні розбіжності у мові не є всеосяжними, оскільки на особливості вживання певних мовних засобів впливає і культурний рівень мовця, його соціальний статус, етнічна чи расова належність, комунікативна ситуація. Адже іноді манера поведінки, прийнятна в одній культурі як "жіноча"/"чоловіча", в іншій може інтерпретуватися навпаки. Тому науковці наголошують на тому факті, що відмінності у мовленні жінок та чоловіків є особливо помітними у певній комунікативній ситуації.

М. Альчук наголошує на тому, що "впровадження та розкриття жіночих практик, які відображають символи жіночого досвіду, дають змогу нового бачення та спілкування, нових методологічних підходів та переосмислення відносин «чоловік – жінка»" [28, с. 47].

Вивчення мови та ґендера відображає два різні аспекти, а саме мовну систему та мовне вираження. Згідно з послідовниками марксистської теорії, нерівні ролі жінок та чоловіків мають своє відображення не лише у мовній системі загалом, а й у мовленні. Ідеться про те, як звертаються до чоловіків та жінок, як вони розмовляють і які ролі вони представляють у мовній взаємодії. Всі ці аспекти можливо простежити у класових нормах, нормах статі, а також цінностях певного суспільства [29, с. 9–12].

Ґендерний аспект відображається саме в особливостях мовлення. Це пояснюється тим, що поява соціолінґвістики у 1970-х р. стимулювала розвиток емпіричних досліджень мовних розбіжностей щодо класу, реґіону, віку, етнічності, а також ґендера у мовленні.

Жіноче мовлення сягає корінням у психоаналіз метамови, системи засобів, що відображають роль підсвідомого у розвитку дівчат/хлопців, так само, як і розвитку культури [29, с. 10].

У межах ґендерного напрямку дослідження також функціонує і концепція суб'єктивності, що формує основу для критики мови та суб'єктивності у структуралізмі. Така критика включає в себе структуралістську ідею про те, що значення продукується через бінарні протилежності. Такими протилежностями є чорне/біле, тіло/свідомість, чоловіче/жіноче та ін. Проте полюси цих опозиційних пар усе-таки структурно пов'язані, адже, наприклад, "маскулінність" набуває свого значення лише за умови наявності "фемінності".

Семантичні протилежності у межах бінарно протилежних пар не є "справжніми" протиставленнями, оскільки у мові кожен термін ієрархічно пов'язаний із протилежним до нього. Один із них вважається ліпшим, бажанішим чи ціннішим, ніж інший. Саме через такі твердження теоретики ґендерних розбіжностей відкидають емансипаторські ідеї рівності. Адже у боротьбі за рівність "фемінні" норми зникнуть за "маскулінними", що претендують на те, щоб бути оптимальнішими для суспільства. У межах трактування ґендерних відмінностей "фемінність" набуває значення, негативного до "маскулінності", та трактується як таке, що не має свого вираження і не відображається у культурі. Беручи до уваги таку критику, прихильники жіночого мовлення визначають його як позитивне явище, що має своє вираження у культурі.

Як стверджує І. Кузнєцова, дослідження художнього тексту з позицій ґендерних особливостей вимагає герменевтичного пояснення. Ґендер тлумачиться як міждисциплінарне явище, в основі якого поєднуються різні науки про людину. Авторка має на увазі як біологічну, так і соціальну та культурну особливості [20, с. 172].

У мовознавстві виокремлюють два основні підходи до проблеми ґендера – підхід домінування (dominance approach) та підхід культурних розбіжностей (cultural difference approach) [3, с. 18–20], що ґрунтуються на вагомих відмінностях між статями. Існують й інші підходи, серед них – підхід дефіциту (deficit approach), а також динамічний підхід (dynamic approach). Усі ці підходи виникали в історичній послідовності. Проте поява нового підходу зовсім не означала відмову від попередніх.

Розглянемо особливості кожного з підходів та проаналізуємо основні ідеї їхніх представників у мовознавстві.

Найвідомішими представниками підходу (чоловічого) домінування є Дейл Спендер (Dale Spender) [4], Памела Фішман (Pamela Fishman), які у своїх працях аналізують мовлення жінок лише у взаємодії з мовленням чоловіків. Ґендерні відмінності у мовленні, на їхню думку, є результатом домінування чоловіків над жінками у різних галузях [30, с. 21].

На відміну від представників цього підходу, прихильники підходу культурних розбіжностей, серед яких можна відзначити Дебору Таннен (Deborah Tannen) [11] та Дженніфер Коутс (Jennifer Coates) [5; 6], зовсім не цікавилися особливостями мовлення чоловіків. Основною метою їх є не лише опис, а й позитивна оцінка особливостей жіночого мовлення. Наукові дослідження у цьому напрямку мають більш соціолінґвістичне спрямування. Згідно з твердженнями прихильників цього підходу, жінки та чоловіки диференціюються через свої відмінності, що зумовлено їхньою належністю до різних субкультур [30, с. 21]. Розбіжності у мовленні чоловіків і жінок вважаються спричиненими відмінностями, що виникали та утверджувалися під час процесу соціалізації [24, с. 97]. Зазначимо, що саме виникнення підходу культурних розбіжностей вважають моментом прославляння фемінізму, що дозволяє переосмислити жіночі культурні традиції [3 с. 20].

Проте під впливом феміністських учень у 1990-х роках феміністська лінґвістика почала кидати виклик ідеям однорідності та статичності базових категорій цих двох підходів. Саме тому припущення щодо категорій "чоловік"–"жінка" як бінарних протилежностей із певною внутрішньою різнорідністю, зазнало нищівної критики. Противники підходів домінування та культурних розбіжностей аргументували це тим, що фокусуючись на відмінних, а не спільних рисах мовлення чоловіків та жінок, ролі та функції ґендерних розбіжностей лише підсилюються, що суперечить ідеям фемінізму. Виявлення цих розбіжностей не є метою фемінізму, оскільки відкидає ґендер від основних принципів соціального контексту [24].

Також виокремлюють і підхід дефіциту, основоположницею якого стала Робін Лакофф (Robin Lakoff). Прихильники цього підходу виокремили мовлення жінок як окреме явище. Проте ця модель вивчення особливостей жіночого мовлення потерпала від закидів про те, що закликала жінок навчитися говорити як чоловіки для того, щоб їх сприймали серйозно [5, с. 6].

І найбільш сучасним є динамічний підхід. Такий підхід отримав свою назву через те, що акцент у ньому поставлено на динамічних (діяльних, активних) аспектах взаємодії. Ґендерна ідентичність розглядається як соціальний чинник, а не статична соціальна категорія. Це означає, що мовці здатні самі конструювати свій ґендер у мовленні, а не нерухомо підвладні певному ґендерові [5, с. 6].

Зазначимо, що всі підходи, згадані нами, взаємопов'язані, у них немає чітких меж. Саме тому науковці, які працюють у цій сфері дослідження, можуть використовувати не лише один підхід, а синтез кількох чи навіть усіх підходів.

О. Горошко виокремлює три основні підходи до вивчення ґендера:

1) перший підхід торкається лише соціальної природи мови чоловіків та жінок і виявляє мовні розбіжності, що пояснюються особливостями розподілу соціальної влади у суспільстві;

2) другий підхід (соціолінґвістичний) зводить мовлення жінок та чоловіків до особливостей мовної поведінки статей;

3) третій підхід спрямований на виявлення когнітивного аспекту розбіжностей у мовленнєвій поведінці статей [18].

Виокремлюють шість основних напрямків у рамках лінґвістичних досліджень ґендерної проблематики, розподіл яких, на думку А. Кіріліної, є доволі умовним:

1) соціолінґвістичні ґендерні дослідження;
2) феміністська лінґвістика;
3) власне ґендерні дослідження, що вивчають мовленнєву поведінку чоловіків та жінок; дослідження маскулінності;
4) психолінґвістичні дослідження;
5) міжкультурні, лінґвокультурні дослідження, що також включають ґіпотезу ґендерних субкультур [18].

Дослідження мови у ґендерному аспекті може здійснюватися з позицій різних підходів. Проте найчастіше лише їх синтез забезпечує ґрунтовний аналіз мовних явищ. Беручи до уваґи, викладену вище інформацію, не варто забувати, що ґендер також не є зумовлювальним чинником комунікації, оскільки відмінності у стилях чоловічої та жіночої мовленнєвої поведінки не є сталими, тобто проявляються не в кожному мовленнєвому акті. Адже у різних комунікативних ситуаціях одна й та сама людина може реаґувати по-різному і, як наслідок, проявляти несхожу мовленнєву поведінку. Відмінності існують і у мовленні людей однієї статі, проте різних соціальних статусів. Стильові особливості чоловічого та жіночого мовлення найбільше проявляються у певних ситуаціях мовленнєвого спілкування, коли чоловік чи жінка використовують певні прийоми мовленнєвої поведінки. Вибір таких прийомів та їх застосування зумовлений не тільки статтю мовця, а і його/її психічним складом, професією, соціальним статусом. Отже, й ґендерні особливості у мові потрібно розглядати лише з урахуванням етнічної та соціальної належності, рівня освіченості, а також ситуації.

Література

1. Основи теорії гендеру : навч. посіб. — К. : "К.І.С.", 2004. — 536 с.
2. Mills S. Language, gender and feminism / Sara Mills, Louise Mullany. — Routledge, 2011. — 206 p.
3. Sunderland J. Language and gender: an advanced resource book / Jane Sunderland. — Routledge, 2006. — 359 p.
4. Spender D. Man made language / Dale Spender. — Routledge, 1980. — 253 p.
5. Coates J. Women, men and language: a sociolinguistic account of gender differences in language / Jennifer Coates. — Longman, 1993. — 227 p.
6. Coates J. Women's friendship, women's talk / Jennifer Coates // Gender and discourse / edited by Ruth Wodak. — SAGE Publications, 1997. — P. 245–263.
7. Corbett G. Gender / G. Corbett. — Cambridge : University Press, 1991. — 231 p.
8. Eckert P. Language and gender / Sally McConnell-Ginet, Penelope Eckert. — Cambridge University Press, 2003. — 366 p.
9. McConnell-Ginet S. The sexual (re)production of meaning: a discourse-based theory / Sally McConnell-Ginet // Language, gender, and professional writing: theoretical approaches and guidelines for nonsexist usage. — The Modern Language Association of America, 1990. — P. 35–50.
10. Romaine S. Communicating Gender / S. Romaine. — London : Lawrence Erlbaum Associates, 1999. — 406 p.
11. Tannen D. You just don't understand: Women and Men in conversation / Deborah Tannen. — New York : William Morrow, 1990. — 310 p.
12. Wood J. T. Gendered lives: communication, gender and culture / Julia T. Wood. — International Thomson Publishing, 1994. — 359 p.
13. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолингвистический анализ) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. И. Горошко. — Москва, 1996. — 182 с.
14. Горошко Е. И. Gender-bias in professional communication (peculiarities of female verbal behavior in scientific environment) / Е. И. Горошко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2002. — Т. 15 (54). — № 1. — С. 26–30.
15. Горошко Е. И. Языковое сознание : гендерная парадигма / Е. И. Горошко. — Москва-Харьков : ПД "Инжек", 2003. — 437 с.
16. Горошко Е. И. Гендер и язык в свете учения о функциональной асимметрии мозга / Е. И. Горошко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского : сб. научных трудов. — Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2005. — Т. 18 (57). — № 1. — С. 203–207.
17. Горошко Е. И. Говорящий пол (Квантитативные исследования в лингвистической гендерологии) / Е. И. Горошко. — [Електронний ресурс]. — http://www.genderstudies.info/lingvo/lingvo2.php. — (10.02.2011).
18. Горошко Е. Гендерная проблема в языкознании. — [Електронний ресурс]. — http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm. — (09.04.2011).
19. Кузнєцова І. В. Гендерні особливості презентації персонажів художнього твору : предметно-лінґвістичний аспект / І. В. Кузнєцова. — [Електронний ресурс]. — http://studentam.net.ua/content/view/8451/97/. — (02.08.2010).
20. Кузнєцова І. В. Гендерний аспект персонажних описів: когнітивний підхід / І. В. Кузнєцова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: зб. наукових праць / за ред. П. Ю. Сауха. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. — № 16. — С. 91–94.
21. Кузнєцова І. В. Гендерні особливості презентації персонажів художнього твору : предметно-лінґвістичний аспект / І. В. Кузнєцова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: зб. наукових праць / за ред. П. Ю. Сауха. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2004. — № 17. — С. 172–174.
22. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А. П. Мартинюк. — Харків : Константа, 2004. — 292 с.
23. Белянин В. П. Психолингвистика : учебник / В. П. Белянин. — 2-е изд. — Москва : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2004. — 232 с.
24. Barrett M. Gender And Communication at Work / Mary Barrett, Marilyn Davidson. — Ashgate, 2006. — 294 p.
25. Wallace M. Recent Theories of Narrating / Martin Wallace. — Ithaka and London : Cornell University Press, 1986. — 241 p.
26. Weatherhall A. Gender, Language and Discourse / Ann Weatherhall. — Routledge, 2002. — 181 p.
27. Smith B. Toward a Black Feminist Criticism / Barbara Smith. — [Електронний ресурс]. — www.webs.wofford.edu/hitchmoughsa/Toward.html. — (02.08.2008).
28. Альчук М. Гендерна комунікація: проблеми і перспективи / М. Альчук // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка : зб. наукових праць / За ред. І. Баклицького. — Львів, 2006. — № 9. — С. 46–55. — (Серія : філософські науки).
29. Buikema R. Women's Studies and Culture: A Feminist Introduction // Rosemarie Buikema / edited by Rosemarie Buikema, Anneke Smelik, 1995. — 231 p.
30. Julé A. A Beginner's Guide To Language And Gender / Allyson Julé. — MM Textbooks, 2008. — 104 p.

In the article the main aspects of language research in gender aspect are studied. In the investigation the basic theoretical works that concern gender in language are reviewed; the dominant approaches to gender problem in linguistics are analysed; the main tendencies in the sphere of linguistic studies of gender issue are characterized.

Key words: *gender, sex, gender identity, gender linguistics, linguistic genderology, feminist linguistics, women's speech.*